

*Tocziwfy fye fiemo i tam,
i ubieze k puftym kamnam.*

*Točivši sě sěmo i tam
i uběže k pustým kamnám.*

Tocziwfy fye

s-ové participium, nom. sg. f., *jo*-kmen, vzor *duša*, *točiti*, *-ču*, *-čiš* 4. třída, vzor *prošiti*

Morfologie

S-ová participia zanikla stejně jako *nt*-ová participia v 16. století. *S*-ová participia zanikala rychleji, jejich místo mohla zaplnit dokonavá slovesa utvořená od *nt*-ových participií. Ve 14. století se toto vidové omezení nevyskytovalo.

Jejich frekvence byla v psaném jazyce 19. stol. znova posílena, a to podle jazyka 16. stol. V průběhu 20. stol. silně archaizovala.

Dějové adjektivum typu *uslyševši* (tvořené z *s*-ového participia) bylo přejato až v 19. století z ruštiny.

Tvarosloví

* *sę* > *sä*

denazalizace, přelom 10. a 11. století

Denazalizace, tj. změna nosových samohlásek (*o* *e*) v samohlásky ústní. Střídnice za přední nosovku *e* je otevřená, nízká a přední samohláska, kterou nyní zapisujeme jako *ä* (specifická pračeská nebo raně staročeská litera pro ni neexistuje, protože pračestina a stará čeština nebyly psanými jazyky). Střídnicí za zadní nosovku *o* je *u*. Střídnice za tyto samohlásky mohou být dlouhé nebo krátké.

Nosovky zanikly podle A. Lamprechta v důsledku obnovení korelace kvantity u samohlásek – nosovky coby artikulačně dlouhé samohlásky nemohly realizovat tento typ opozice.

sä > *sě*

přehláska 'ä > **ě**, změna se odehrála kolem roku 1200 (přelom 12. a 13. století),

neproběhla na celém českém jazykovém území – směrem na východ její intenzita slábne, na západě a středu Moravy není provedena na místě původního 'a v koncovkách (*naša kaša*); na východě a severu Moravy absentuje uprostřed slova (*jastřáb*); liší se její rozsah na místě *ä* (*se* × *sa*).

Změny se podle vlnové teorie šíří z centra změny na okraj jazykového společenství a přitom ztrácejí na intenzitě.

sě > *se*

zánik ě, *ě* mělo diftongický charakter, velmi slabou počáteční diftongickou složku a dominantní složku vokalickou *e*-ovou bylo krátké a dlouhé; dobová grafika je od sebe většinou neodlišuje:

ě [i'e] krátké *řeka, cesta, město*
ě [i'é] dlouhé *věra, měra, měsíc*

krátké *ě* zaniklo, vývoj se charakterizuje tak, že se vyvíjí ona *i*-ová složka, jotace

- **po labiálách** tak, že se z *i*-ové složky samostatný foném: *věrnost' > vjernost', běhati > bjehati, město > mjesto*
- **v ostatních pozicích** *i*-ová složka zanikla: *řeka > řeka, sě > se*

u dlouhého *jať* se posiluje *i*-ová složka, hovoří se o rozvinutí jotace *běda > bieda*, nakonec se v 15. století diftong *ie* monoftongizoval *bieda > bída*

siemo i tam

Frazeologizovaná koordinační skupina dvou adverbii *sěmo, tamo*. Z toho vzniklo *semotamo*.

Obě adverbia podlela apokopě (zániku koncového vokálu). U *tamo* doložen mezistupeň *tame*

sěmo > sěm
tamo > tame > tam

i
spojka

ubieze

3. osoba singuláru aoristu asigmatického slovesa *uběhnúti, -nu, -neš* dok. (v co) vběhnout

Morfologie

Distribuce **aoristu** byla ve staré češtině řízena videm – tvořil se jen od sloves **dokonavých**.

Stejně tak byla distribuce **imperfekta** ve staré češtině řízena videm – tvořilo se jen od sloves **nedokonavých**

Aorist asigmatický byl už ve staré době archaický, tvořil se jen od souhláskových sloves 1. a 2. třídy. Ve 14. století ho u těchto sloves nahrazovaly koncovky aoristu sigmatického (*jidech, ... jidechom, jideste...*). U sloves 2. třídy se tvořil ze základu infinitivního kmene: v tomto případě: *uběh-nú-ti* → *uběh-* + *-e* → *uběže*

k puřtym

dativ plurálu maskulina, tvrdá složená deklinace, vzor mladý

Morfologie

Pro vývoj češtiny je příznačný jeden zásadní trend: formy jmenné deklinace jsou nahrazovány formami deklinace složené. Na základě tohoto vývoje, který akceleroval v 15. stol., se adj. definitivně formálně odlišila od substantiv. Historická doba zachycuje jmennou deklinaci neúplnou, zdá se, že již ve 14. stol. byla jmenná deklinace adjektiv neproduktivní, o čemž svědčí následující vlastnosti: 1. ne všechna adjektiva tvoří jmenné formy, 2. paradigmata jmenných deklinací adjektiv jsou neúplná (zejména schází nepřímé pády plurálové a duálové), 3. jmenné formy se zpravidla užívají v predikativní funkci adjektiv, v atributivní funkci se objevují výjimečně, a to zpravidla v adverbializovaných nebo frazeologizovaných případech (nom. *velika noc* gen. *veliky noci*, dat. *veličě noci*, *nov měsíc*, *do súdna dne*, *k živu bohu*, *Such+dol*, *Kněž+most*, *Kněžě+ves*), 4. absence některých inovací, které jsou známy z deklinace substantiv: s výjimkou genitivu-akuzativu a nesmělých případů dativu-lokálu či pronikání u-kmenové koncovky -u do gen. sg. m. se ostatní inovace u jmenných tvarů adjektiv nevyskytují, např. schází u-kmenová dat. koncovka m. -ovi (*k stáru* – **k stárovi* × *pánu* – *pánovi*) nebo rovněž u-kmenová koncovka -ove v nom. pl. m. (*stáři* – **stárove* × *páni* – *pánove*).

Od 15. stol. platí, že (s výjimkou posesivních adjektiv) základní formou adjektiva je forma deklinace složené. Jen některá adjektiva disponují vedle složených forem také formami jmennými, např. nč. měkká adjektiva jmenné formy nemají (*jarní* – **járně*, *pěší* – **pěši*, *boží* – **bóž*). Jmenné formy mají zpravidla neodvozená adjektiva: *bosý* – *bos*, *mladý* – *mlád*, *zdravý* – *zdráv* × *kulatý* – **kulat*, *měděný* – **měděn*, *prdlavý* – **prdlav*. Jmenné formy adjektiv se užívají jen v predikativní funkci, tj. ve funkci přísudku nebo doplňku: *Petr je zdravý* – *Petr je zdráv* × *Zdravý člověk nemocnému nevěří* – **Zdráv člověk nemocnému nevěří*. Jmenné formy mají v nč. zpravidla příznak stylově vyšší dublety (na rozdíl od složených forem), výjimečně mohou sloužit k významovému odlišení: *Petr je hodný* × *Petr je hoden odměny*.

Hláskosloví

* *pustъjimъ* > *
pustýmъ

kontrakce, proběhla na začátku 10. století, zasáhla skupinu *VjV*, výsledkem je vždy druhý vokál, přičemž jeho poziční variantu ovlivní měkkost nebo tvrdost předchozí souhlásky: výsledná samohláska je vždy dlouhá

IVj 2 V > ¹*V*₂:

Výjimku představují slovesa 5. třídy, vzoru *dělá*, ta podlehla kontrakci, ale vznikl první vokál

dělajeme > *děláme*

Kontrakci nepodlehly všechny skupiny, např. jí nepodlehla skupina *oji*, takže zůstává *dojiti*, *kojiti*, *napojiti*. Podobně zůstaly zachovány skupiny, které se nacházely na morfologickém švu: *stája*, *chvoja* (vypadalo by jako **stá*, **chvá*, jak by se skloňovala?)

Intenzita kontrakce směrem na východ slábne: moravské *svojeho*, *mojeho*

* *pustýmъ* >

zánik a vokalizace jerů zánik, polovina 10. století, podle Havlíkova

pustým

pravidla: sudý v nepřetržité řadě od konce se vokalizoval (tvrdý *e*, měkký *'e*), lichý zaniknul, původní jerovou pravidelnost nahradily rozličné analogie a tendence k zachování slovního základu, popř. artikulační důvody (*mech, mcha* → *mech, mechu*; *dska, dsky...* *desk* → *deska* – vyrovnání; *desky, desk* → *desek* – artikulační důvody)

pustým >
pustěj >
pustejm

diftongizace *y* > *ej* > *ej* proběhla ve dvou fázích:

1. na konci 14. století, *y* se diftongizovalo na klesavý diftong, jehož první komponent byl neurčitý, otevřený, velmi blízký *a*, proto se zapisovalo jako *au*
2. v průběhu 15. století se samohláskový komponent *ej* ztotožnil s fonémem *e*.

Diftongizace proběhla jako důsledek historické depalatalizace.

kamnam

dativ plurálu feminina i neutra (pomnožné), *o*-kmen/*a*-kmen

Přejímka: původem řecké slovo (*kaminos* = pec, cihelna), které prošlo latinou (*caminus* = pec, krb) a italštinou (*camino* = krb); nejprve znamenalo pec, pak nové topicí zařízení.